

Boček, Vít

[Urbańczyk, Przemysław, ed. "Neslované" o počátcích Slovanů]

Linguistica Brunensia. 2013, vol. 61, iss. 1-2, pp. 244-248

ISBN 978-80-210-6254-2

ISSN 1803-7410 (print); ISSN 2336-4440 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/127171>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Urbańczyk, Przemysław (ed.): „Neslované“ o počátcích Slovanů. Z anglického, německého a polského originálu přeložil a doslov napsal PhDr. Ivo Štefan, Ph.D. Text F. Curty přeložil prof. PhDr. Petr Charvát, DrSc. Praha: Karolinum 2011. ISBN 978-80-246-1945-3.

Recenzovaná publikace je českým překladem sborníku, který připravil a v roce 2006 pod názvem *Nie-Słowianie o początkach Słowian* vydal polský archeolog a historik-medievista Przemysław Urbańczyk (*1951). Šlo tehdy o pokus zpřístupnit polským čtenářům několik zajímavých koncepcí počátků Slovanů, které vznikly v mimoslovanském prostředí. Editor vyzval k napsání textů tři autory výrazných monografií, které shodou okolností všechny vyšly v roce 2001: Němec Sebastian Brather se zaměřil na západní Slovany (Brather 2001), Rumun Florin Curta hlavně na Slovany jižní (Curta 2001) a Angličan Paul Barford zejména na Evropu (středo)východní (Barford 2001). Lze říci, že ve sborníku vydaném po pěti letech se pak sešly tři příspěvky, v nichž zmínění autoři jednak svoje koncepce víceméně stručně shrnuli, jednak se vždy zaměřili na nějaký dílčí problém. Tyto tři centrální texty archeologů jsou pak zepředu i zezadu doplněny texty zasazujícími pojednávanou problematiku do širších souvislostí a hledajícími jistý společný prvek. Tak na začátek napsal Urbańczyk předmluvu k polskému vydání (otištěnou i v českém sborníku), ve které zejména popsal současný stav debaty o počátcích Slovanů, jak se vede v polském prostředí. Kritizoval přitom nesmiřitelnou válku dvou základních táborů – autochtonistů a alochtonistů – kdy ani jedna strana není ochotna ustoupit ze svých kategorických soudů o tom, zda v prvních stoletích objevení se Slovanů na historické scéně existovala/neexistovala slovanská sídelní a etnická kontinuita na území Polska. Diskuse o počátcích Slovanů je tak v Polsku na mrtvém bodě a navíc se nikdo příliš nestará o to, jak se na věc pohlíží jinde ve světě. Smyslem Urbańczykem připraveného sborníku tak měla být právě jakási osvěta pro polského čtenáře. Lze snad říci, že podobnou osvětu potřebuje i české prostředí, byť zde neexistuje žádný spor dvou táborů, ale spíše přetrvávání řady zažitých představ, anebo úplný nezájem o danou věc. Ještě před vlastními příspěvky vybraných archeologů nechal pak Urbańczyk promluvit k dané otázce také historika, a to badatele k tomu zjevně nejpovolanejšího: hlavního zástupce tzv. vídeňské historické školy Waltera Pohla, zaměřujícího se už několik desetiletí na zkoumání etnických procesů v raně středověké Evropě. Pohl svůj text kromě představení vlastní koncepce pojal také jako jakýsi návod, jak je možno rozumět koncepcím svých tří kolegů, a tedy vlastně jak je také možno následující tři texty číst. Vyslovil přitom názor, že přes určité rozdíly lze všechny zmíněné koncepce integrovat do jednoho zastřešujícího modelu. Po hlavním souboru textů si na závěr vzal slovo opět Urbańczyk a popsal velmi výstižně celou historii diskuse o počátcích Slovanů od poloviny 19. století po dnešek (poslednímu období se věnuje podrobně včetně proběhlých konferencí a ostrých polemik na nich). Rozlišil přitom několik vývojových období rámovaných jmény jednotlivých význačnějších archeologů a historiků, ale i jazykovědců, a jejich koncepcí (G. Kossinna, J. Kostrzewski, W. Hensel, K. Moszyński, K. Godłowski, W. Mańczak aj.). Česká verze recenzovaného sborníku je nakonec doplněna ještě doslovem překladatele Ivo Štefana (*Etnicita v raném středověku aneb pátrání po původu kabátu, který už se nenosí*), který se v něm zamyslel nad tématem, co je to slovanství: jak bylo vnímáno v různých dobách, jak se to projevovalo v bádání nad ranými Slovany, a konečně jak lze slovanství definovat a především jak je vnímáno v dnešní době. Jedná se o znamenitý text, který navíc v závěru na omezeném prostoru výborně sumarizuje, o co v recenzovaném sborníku jde a jaký má být jeho přínos. Protože převyprávět zmíněné tři koncepce hlavních protagonistů sborníku vlastními slovy by zde postrádalo smysl, dejme slovo přímo Štefanovi (jeho vyjádření není ostatně prosto ani poetiky): „Podařilo-li se Przemysławu Urbańczykowi oslovením badatelů, kteří nejsou svázáni se slovanským jazykových [sic] prostředím a jeho historiografickou tradicí, něco pozoruhodného, pak prostřednictvím jejich živých textů obnažit, jak málo ve skutečnosti víme nejen o tom, jak se polovina Evropy mezi 6.–9. stoletím stala „slovanskou“, ale především, čím ono slovanství v této době vlastně bylo. Zásadní přínos všech příspěvků lze spatřovat v akcentování odděleného posuzování jednotlivých složek

kultury v tomto období (jazyk, etnicita, hmotná kultura), které máme ve zvyku implicitně spojovat a vytvářet tím bezvadně fungující koncept nejstarších Slovanů, založený na ztotožnění archeologické kultury s keramikou pražského typu, slovanského jazyka a slovanské totožnosti, které s sebou měli slovanští kolonisté přinést z oblasti mezi Vislou a Dněprem. Není žádným objevem, že jedním z hlavních viníků obtížné uchopitelnosti problému je nepatrný počet písemných pramenů. Na rozdíl od barbarských společností doby římské a stěhování národů, vstupujících do užšího kontaktu s antickými pozorovateli, nám v dostupných písemných i archeologických pramenech pro „slovanskou“ sféru chybí výraznější společenská elita, v jejímž zájmu by bylo slovanství na tak rozsáhlých územích prosazovat (srov. text P. Barforda). V pochopení náplně této identity příliš nepomáhají ani autoři textů, které začínají od 9. století vznikat uvnitř těchto společenství. Slovanství, které pisatelé – především v souvislosti s jazykem – se samozřejmostí uvádějí vedle jiných identit, totiž postrádá jakýkoliv politický akcent. Diskuse se tak v principu může rozpinat mezi dvěma krajními výkladovými póly: Podle prvního je obraz „slovanské“ části Evropy, jak jej zachycují písemné prameny od sklonku 8. století, výsledkem příchodu jazykově a kulturně homogenních skupin z jednoho jádra (velká část dosavadní středoevropské historiografie, v podstatě i S. Brather), nebo je naopak důsledkem procesu postupné „slavizace“ etnicky a jazykově pestrých společenství (F. Curta a v jistém smyslu i W. Pohl). Relativizace dosavadních jistot – jejichž bezradnými svědky se v postmoderním světě často stáváme – může být pro jednoho skličující, pro jiného osvobozující. Každopádně rozšiřuje mantinely, v nichž se pohybuje naše imaginace. Pro naši vlastní totožnost z toho vyplývá jedině: vztahujeme-li se dnes jakýmkoliv způsobem k ideji slovanství, komunikujeme především s představami, které o něm vytvořily novodobé dějepisce a politické ideologie.“

Z řečeného je patrné, že tematika raného slovanství je ve sborníku pojednávána především z hlediska archeologie a historie. Autoři jsou si ovšem velmi dobře vědomi toho, že nastolené téma je průsečíkem zájmu ještě dalších oborů, zejména jazykovědy, a že právě rozdílný pohled jednotlivých disciplín na danou věc a také různá míra autority, jíž se v různých dobách těšily a těší buď koncepce jazykovědců, nebo naopak koncepce historiků a archeologů, zapříčiňuje trvalou neshodu i v základních otázkách. O to víc je ale škoda, že ve sborníku nebylo dáno slovo „čistému“ jazykovědci, který by svým pohledem doplnil koncepce archeologické a historické. Z osobností, které by se k takovému úkolu hodily, by se jistě jako první nabízel vídeňský Georg Holzer, jehož bádání nad praslovanštinou se explicitně opírá o Pohlovu historickou koncepci (srov. Holzer 2008) a jistým způsobem rezonuje i s některými názory Curtovými. Myšlenky o jazyce starých Slovanů, způsobu jeho vzniku a o jeho roli pro vytváření slovanské identity jsou tak ve sborníku zakomponovány ve vlastních archeologických a historických textech, zejména Barfordově (nazvaném *Pochopit neznámé: Archeologie a šíření slovanských jazyků*), a je třeba říci, že někdy se jedná o dost nešťastné poznámky svědčící o tom, že daný autor nedisponuje hlubší lingvistickou erudicí. Zde však drobné nedostatky můžeme ponechat bez komentáře a uvést to nejdůležitější: všichni autoři zastoupení ve sborníku jsou zastánci alternativních výkladů o počátcích Slovanů a reflektuje se to i v jejich náhledu na vznik a charakter praslovanštiny. Opírají se, zejména Curta (byť paradoxně ne ve svém sborníkovém textu, srov. však Curta 2004 i jinde), o už starší a dosti provokativní texty Pritsakovy (1983) a Luntovy (1984–1985, 1985), zamítající tradiční výklad o původu praslovanštiny ve slovanské pravlasti a navrhuující alternativní výklad o jejím vzniku. Ten je založen na myšlence, že kolem roku 600 docházelo k míšení starých slovanských dialektů a jejich nivelizaci, čímž vznikl jednotný, nářečně nerozrůzněný slovanský prajazyk, který pak sloužil zejména v avarském kaganátu jako společný dorozumívací prostředek, lingua franca. Danou problematiku naposledy rozebírá recenzent v stručnější (Boček, v tisku) i obšírnější (připravovaná monografie) podobě a upozorňuje, že je zde třeba vyrovnat se nejprve s přesnějším vymezením a užitím pojmů: zdá se, že autoři mnohdy užívají pojem lingua franca ve významu, který by spíše odpovídal definičnímu vymezení pojmu koiné (homogenizace a zjednodušení jazyka stíráním nářečních rozdílů). Pokud je tomu tak, následně se jako dobrá cesta nabízí zkoumání dané otázky za pomoci modelů

koineizace vyvíjených v rámci současné kontaktné lingvistiky a historické sociolingvistiky (srov. Tuten 2003).

Pokud jde o českou mutaci sborníku, je třeba vyslovit politování, že nebyla více adaptována pro české prostředí – místo detailního popisu současné polské debaty v Urbańczykově předmluvě by nás více zajímal český stav, a případně také aktualizována – od polského vydání přece jen uběhlo pár let a za tu dobu vzniklo k pojednávání otázky několik textů. Trpí tím zejména pozice Curtovy teorie. Zaprvé bylo možná vůbec zbytečné přetiskovat Curtův text, protože už stejně česky vyšel dříve, a dokonce v rozšířené podobě (Curta 2008); Curta v poslední době publikuje stále další texty, ve kterých svou teorii precizuje, takže snad mohl být požádán o text nový. Zadrugé snad naopak mohla být větší pozornost věnována převážně negativní reakci na zmíněný český autorův text (Profantová 2009, Pleterski 2009 a Biermann 2009 jsou Štefanem pouze citováni, bez podrobnějšího rozboru argumentů, srov. str. 109) a také Curtově protireakci (Curta 2009 není citován vůbec); zachycen už zřejmě nestihl být Izdebski (2011), který zajímavě reflektuje jak Curtu, tak i Brathera, Barforda a Pohla.

Dobrá dojem ze sborníku bohužel kazí také jeho ediční zpracování. Hned první zvláštní věcí je, že jako editor české verze je uveden původní pořadatel polského sborníku Przemysław Urbańczyk. Český sborník tak oficiálního editora nemá a na první pohled tak není jasné, kdo je zodpovědný za poměrně velké množství faktických i jazykových chyb, které se v ní vyskytují. Na druhý pohled, při srovnání české a polské verze, však přijdeme na to, že řadu pochybení lze přičíst už Urbańczykovi, jehož značná editorská ledabylost je patrně trvalejšího rázu – komolení řady citovaných pramenů, chyby v titulech odborných časopisů a špatné přepisy jmen konstatoval například už Wihoda (2002) v recenzi jiné Urbańczykovy publikace (Urbańczyk 2000). Také recenzovaný sborník obsahuje zmíněné nedostatky ve vyšším než stopovém množství. Uvedeme jen dva křiklavé příklady. Nejznámější badatelka v oboru kontaktné lingvistiky Sarah G. Thomson figuruje v obou vydáních uvnitř textu i v seznamu literatury jako S. G. Thompson (v českém vydání na s. 71, 135). V obou vydáních chybí citace jedné části Trubačevova článku vydaného ve Voprosech jazykoznanija (Trubačev 1982–1984), doplňujeme tedy, že jde o 2. číslo z roku 1984, s. 15–30.

Velkou řadu nedostatků však musíme přičíst českému pře(d)kladateli sborníku, protože jde jednak o chyby, které v polském vydání nejsou, jednak o jazykové chyby a nakonec i o věcné chyby v českých pracích, které jsou citovány mimo původní texty sborníku, tj. ve Štefanově doslovu. Opět uvedeme jen několik příkladů. V podtitulu knihy J. Udolpha (1979) stojí „Ein beitrage“ namísto správného „Ein Beitrag“ (s. 135; v polském vydání je však správně). Na str. 22 stojí místo správného „Viscla“ tvar „Viscia“ (v polském vydání je správný tvar). Na str. 69 čteme zmatený přepis názvu Trubačevova textu (1982–1984) v podobě „Âzykoznanie i êtnogenez slavân“, v seznamu literatury je už název uveden správně, ale z Trubačeva se zase stal „Trubacev“ (v polském vydání je však správně). V seznamu literatury dále není vůbec uveden jiný Trubačevův text citovaný na str. 69 jako „Êtnogenez i kul'tura drevnejšich slavaân“ (v polském vydání však figuruje a jde o Trubačeva 1991). Kromě toho se ve sborníku ukazuje i nepraktičnost způsobu citování literatury v poznámkovém aparátu uvedením zkráceného názvu textu; to někdy vede k bizarním pasážím, např. na str. 80, pozn. 66, čteme: „L. L. Cavalli-Sforza, *Genes, Peoples, and Languages*; tentýž, *Genes, Peoples, and Languages*“ – a skutečně se jedná o dva různé texty téhož autora (podobně, ale přece jen alespoň s rozlišením pomocí uvedení rozdílného roku vydání, je tomu i v polské verzi). Z jazykových chyb: „těmito dvěma zónami“ namísto „těmito dvěma zónami“ (s. 54); „statut“ namísto „status“ (str. 72, 74); „jazykových prostředím“ namísto „jazykovým prostředím“ (str. 108). A konečně opravme, že citovaný článek P. Květiny (2010) z Archeologických rozhledů nevyšel v jeho 57. (jak je ve sborníku uvedeno v seznamu literatury), nýbrž 62. ročníku.

I přes uvedené formální nedostatky je třeba konstatovat, že sborník je velmi důležitým počinem, který díky své otevřenosti vybízí k dalšímu přemýšlení nejen o nastolených otázkách vzniku

Slovanů, ale rovněž o obecných otázkách vědecké metodologie a jejich determinant. Hlubší analýzu zaslouží už samotná myšlenka „dát v otázce o původu Slovanů slovo Neslovanům“. Poměrně jasně se zde totiž sugeruje, jako by odborníci „zvnějšku“ museli nutně na danou problematiku nahlížet jinak než ti, kdo se jí zabývají „zevnitř“. To snad může platit v historii a archeologii – Urbańczyka k takovému názoru zjevně vede neutěšený stav diskuse o počátcích Slovanů v polské vědě (zda je tomu jinak například u nás, není recenzent kompetentní posuzovat) – ale v jazykovědě bychom se tak přímočarě dělitko učinit neodvážili. Podíváme-li se například na srovnatelné texty Slovana Ranko Matasoviće a Neslovana Georga Holzera k vývoji praslovanštiny, jen těžko zde nalezneme výraznější koncepční rozdíly. Kromě toho se řada původem slovanských jazykovědců později etablovala v mimoslovanském prostředí (třeba Horace G. Lunt), takže jsou z hlediska této dichotomie vlastně nezařaditelní. Zajímavá jsou každopádně také odlišná hodnocení předložené dichotomie. U Urbańczyka se pohled zvnějšku prezentuje jako výhodný, protože není zatížen třeba i neuvědomovanými stereotypy. Podobně se vyjádřil například Vykypěl (2008, 284) k Bermelově (2007) knize o českých pravopisných válkách. To jsou však možná spíš výjimky. Sám Urbańczyk zmiňuje „národní nechut' k cizincům vměšujícím se do „našich“ záležitostí“ (s. 9) a není tomu ještě tak dávno, kdy v našem prostředí Šaur (1996, 381) v recenzi Nuorluotovy (1994) práce o označování palatálnosti ve staroslověněštině sice přivítal nový pohled „očima neslovanskýma“, ale zároveň vyslovil víru, „že se brzy dočkáme porovnání ve světle badatele, který je rodilý Slovan“.

Otázka slovanské pravlasti, expanze Slovanů, problém praslovanštiny a jejího vydělení z indoevropského prajazyka a pozdějšího rozšíření a rozpadu na jednotlivé slovanské jazyky, vznik slovanské identity, chronologické a geografické určení všech uvedených problémů, to vše jsou natolik navzájem provázané věci, že k definitivnímu řešení zřejmě nedojde nikdy. Ale možná je to dobře, protože každé další generaci se historie ve všech svých dílčích aspektech koneckonců vždy jeví trochu jinak. Každopádně skutečnost, že se zde vždy bude protínat zájem více vědních disciplín, zůstane leitmotivem bádání o raných Slovanech (srov. Greenberg 2002–2003), a je na každém, jak se s tím vyrovná.

Literatura

- Barford, P. M. 2001. *The Early Slavs. Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*. London – New York.
- Bermel, N. 2007. *Linguistic Authority, Language Ideology, and Metaphor. The Czech Orthography Wars*. Berlin – New York.
- Biermann, F. 2009. Kommentar zum Aufsatz von Florin Curta: Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechám a Moravě) – The Making of the Slavs (with a special emphasis on Bohemia and Moravia). *Archeologické rozhledy* 60. *Archeologické rozhledy* 61, 337–349.
- Boček, V. (v tisku). Praslovanština – lingua franca anebo koiné? In: *Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik (POLYSLAV)* 16.
- Brather, S. 2001. *Archäologie der westlichen Slawen. Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa*. Berlin – New York.
- Curta, F. 2001. *The Making of the Slavs. History and Archeology of the Lower Danube Region c. 500–700*. Cambridge – New York.
- Curta, F. 2004. The Slavic Lingua Franca (Linguistic Notes of an Archaeologist Turned Historian). *East Central Europe* 31, 125–148.
- Curta, F. 2008. Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechám a Moravě). *Archeologické rozhledy* 60, 643–694.
- Curta, F. 2009. The early Slavs in Bohemia and Moravia: a response to my critics. *Archeologické rozhledy* 61, 725–754.

- Greenberg, M. L. 2002–2003. Common Slavic: Progress or Crisis in Its Reconstruction? Notes on Recent Archaeological Challenges to Historical Linguistics. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 44–45, 197–209.
- Holzer, G. 2008. Strukturelle Besonderheiten des Urslavischen. In: Lubotsky, A. – Schaeken, J. – Wiedenhof, J. (eds.): *Evidence and Counter-Evidence. Essays in honour of Frederik Kortlandt. Volume 1: Balto-Slavic and Indo-European Linguistics*. Amsterdam – New York, 201–212.
- Izdebski, A. 2011. The Slavs' political institutions and the Byzantine policies (ca. 530–650). *Byzantinoslavica* 69, 50–69.
- Květina, P. 2010. Archeologie smyšlené identity. *Archeologické rozhledy* 62, 629–660.
- Lunt, H. G. 1984–1985. On Common Slavic. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 27–28, 417–422.
- Lunt, H. G. 1985. Slavs, Common Slavic, and Old Church Slavonic. In: *Litterae Slavicae Medii Aevi Francisco Venceslao Mareš Sexagenario Oblatae*. Ed. J. Reinhart, München, 185–204.
- Nuorluoto, J. 1994. *Die Bezeichnung der konsonantischen Palatalität im Altkirchenslavischen. Eine graphematisch-phonologische Untersuchung zur Rekonstruktion und handschriftlichen Überlieferung*. München.
- Pleterski, A. 2009. The inventing of the Slavs or inventive Slavs? O ideovém světě a způsobu bydlení starých Slovanů. *Archeologické rozhledy* 61, 331–336.
- Pritsak, O. 1983. The Slavs and the Avars. In: *Gli Slavi occidentali e meridionali nell'alto medioevo, Spoleto, 15–21 aprile 1982, t. I*. Spoleto, 353–435. (Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo XXX.)
- Profantová, N. 2009. Kultura s keramikou pražského typu a problém šíření slavinity do střední Evropy. K článku Florina Curty. *Archeologické rozhledy* 61, 303–330.
- Šaur, V. 1996. recenze Nuorluoto 1994. *Slavia* 65, 378–381.
- Trubačev, O. N. 1982–1984. Jazykoznanie i etnogeneza slavjan. Drevnie slavjane po dannym etimologii i onomastiki. *Voprosy jazykoznanija* 1982, č. 4, 10–26, č. 5, 3–17, 1984, č. 2, 15–30, č. 3, 18–29.
- Trubačev, O. N. 1991. *Etnogeneza i kul'tura drevnejšich slavjan. Lingvističeskije issledovanija*. Moskva.
- Tuten, D. N. 2003. *Koineization in Medieval Spanish*. Berlin – New York.
- Udolph, J. 1979. *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen. Ein Beitrag zur Frage nach der Urheimat der Slaven*. Heidelberg.
- Urbańczyk, P. 2000. *Władza i polityka we wczesnym średniowieczu*. Wrocław.
- Urbańczyk, P. (red.) 2006. *Nie-Słowianie o początkach Słowian*. Poznań – Warszawa.
- Vykypěl, B. 2008. Recenze Bermela 2007. *Sbornik prací filozofické fakulty brněnské univerzity* A 56, 284–285.
- Wihoda, M. 2002. Recenze Urbańczyka 2000. *Archeologické rozhledy* 54, 544–546.

Text vznikl za podpory grantu Grantové agentury České republiky „Praslovanština v zrcadle jazykového kontaktu: fonologie a gramatika“ (č. P406/11/P670).

Vít Boček
<vitbocek@gmail.com>

Ernst Kausen: Die indogermanischen Sprachen von der Vorgeschichte bis zur Gegenwart.
Hamburg: Buske 2012. XXXVI + 744 s. ISBN 978-3-87548-612-4. 68 euro

Kniha, na niž zde chceme krátce upozornit, má dvě hlavní části. První tvoří dvě kapitoly, v nichž se je líčí nejdřív stručněji historickosrovnávací metoda (*1 Die komparative Methode*, s. 1–34) a nato